Türk Dil Kurumu Yayınları

2. ULUSLARARASI TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİLERİ

KÂŞGARLI MAHMUD VE DÖNEMİ

28-30 Mayıs 2008

Ankara, 2009

KARAHANLI DEVLETİ'NİN ADI MESELESİ

Erkin EKREM

Kara Han veya Kara Hakan

Kaşgarlı Mahmud eserinde "kara" sözünü açıklarken şu ifadeyi kullanmıştır: "*Kara, Hakaniye Hanlarına 'Kara' denir, "Bogra Kara Hakan" gibi; bunun bir hikâyesi vardır*".[1] Kaşgarlı, "Kara Han" ya da "Qara Xagan" ile ilgili hikâyesinden hiçbir yerde bahsetmemişti. Kaşgarlı Mahmud'un "Kara" ile ilgili açıklaması doğal olarak el-Mervezî'nin faydalandığı *Târîh Mulûk el-Turk* (*Târîhü Mülûki't-Türk*) kitabında zikredilen "hamal zenci" hikâyesini hatırlatmaktadır. Bu yetenekli zenci sonra bölgenin hâkimiyetini ele geçirerek Kara Han lakabını almıştı. Türkler onu yüceltmişti. Bu nedenle Türkler kendi meliklerini yüceltmek istediklerinde "Kara Han" diye hitap etmeye başlamıştı.[2] Bu hikâyenin doğruluğu şüphelidir. Zaten Karahanlı Devleti'nin adı bu devletin hükümdarlarının unvanında "Kara Han" ya da "Kara Hakan" sıfatını kullanmasından gelmektedir. Rus araştırmacı Vasilij Vasilevic Grigorev'in 1874 yılında Karahanlılar ile ilgili bir makalesinde ilk defa bu devletin adını "Karahan" olarak kullanmasıyla[3] bu şekilde bilim çevresinde kabul edilmiştir. Örneğin Kara Hakan, Kara Han, Ahmet Kara Hakan, Ömer Kara Han, Arslan Kara Hakan, Buğra Kara Kahan, Buğra Kara Han, Tuğrul Kara Hakan, Tonga Kara Hakan, Tanğaç Buğra Kara Han, Tafğaç Buğra Kara Hakan, Tamgaç Buğra Kara Hakan, Tanğaç Buğra Kara Hankan gibi unvanlar mevcuttur.[4] 1911 yılında Doğu Türkistan'ın Yarkent şehrinde bulunmuş Karahanlılara ait bazı vesikalı belgelerde de Tabγač Buγra Qara Haqan Abu Ali al-Hasan ve Sülayman Arslan Qara Haqan gibi unvanlar bulunmaktadır.[5] Aslında Karahanlı Devleti'nin kurucusu olarak bilinen

---

[1] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (Türk Dil Kurumu Yayınları 523), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, cilt III, s. 221. Bir başka tercüme ise "*Kara, Herhangi bir şeyin siyah olanı. Hakânilerin Hanlarına verilen bir ad olarak kullanırlır. Buğra Kara Han gibi, bu adın alınışına ilişkin bir hikâye vardır*" (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugâti't-Türk* (Çev. Erdi; Serap Tuba Yurteser) Istanbul: Kabalar Yayınevi, 2005, s. 401). R. Dankoff'un tercümesinde "Buğra Kara Han" sözcüğü "Buγra Qara Xagan" olarak geçmektedir (Mahmud Kashgarli, *Divan-i Lugat at-Turk*. Translated by R. Dankoff with J. Kelly as *A Compendium of Turkic Dialects*. (Series: Sources of Oriental Literature, Editor: S. Tekin) Cambridge (Mass), Vol. 1, 1982; Vol. 2, 1984; Vol. 3, 1985, p. 543). Kaşgarlı Mahmud'un hayatı ile ilgili çalışma için bakınız G. Hazai, "Al-Kâshgharî", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. IV, Leiden: Brill NV, The Netherlands, 1999, p. 699b.

[2] *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi, China, the Turks and India*, V. Minorksky, Translator, London: Royal Asiatic Society, London, 1942, p. 56; Omeljan Pritsak, "Qara, Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armagan*, Istanbul, 1955, s. 242-243.

[3] Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 251.

[4] Omeljan Pritsak, "Qara, Studien zur türkischen Rechtssymbolic", in *Zeki Validi Togan'a Armağan*, Istanbul, 1955, p. 240.

[5] 牛汝極,<莎車出土的喀喇汗朝阿拉伯語法律文書與《福樂智慧》研究>,《西域研究》第 3 期 (1999 年), 頁 101。Karahanlılara ait bazı alım-satım belgelerle ilgili diğer çalışmalar için bakınız Marcel Erdal,

Bilge Kül Kadır Han (850-880?) büyük kağan manasına gelen Kara Hakan unvanı almıştı.[6] Karahanlı Devleti daha ilk zamanında doğu ve batı olarak ikili yönetim sistemi uygulamış ve doğu kısmında büyük kağan Arslan Kara Hakan ile batı kısmında küçük kağan Buğra Kara Hakan olarak ayrılmıştı.[7]

Karahanlı hükümdarları dışında Türkistan'da kurulan diğer devletlerin hükümdarları da Kara Han unvanı vardı. Gazneli Mahmud'un lakabı Kara Han idi.[8] Marvazi'nin eserinde yer alan bilgilere göre, tavşan yılında (1024) Kıtay (Liao Sülâlesi) hükümdarı Sheng-tsung'nın (971-1031) Horasan emri Mahmud Kara Han'a mektup yazdığı zikredilmektedir.[9] *Oğuz Destanı*'nda Oğuzhan'ın Müslüman olmayan babası Karahan ile yaptığı mücadele sonucunda babasını öldürdüğünü yazmaktadır.[10] Buna benzer olarak Kırgızların *Alman-Bet Destanı*'nda Alman Bet de Müslüman olmayan babası Karahan'ı öldürmüştü.[11] *Oğuz Destanı*'nda Buğra Han adlı bir hükümdar geçmekte ve babası Reşideddin *Oğuznamesi*'ne göre Kara Alp Han, Ebülgazi Bahadır Han *Oğuznamesi*'ne göre Kara Han idi. [12] Zeki Velidî Togan'a göre, destanda geçen Buğra Han, Karahanlı dönemini işaret etmektedir.[13] Bu da Müslüman olan Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmayan amcası Oğulçak Kadır Han'a (unvanı Buğra Kara Hakan) karşı baş kaldırdığını hatırlatmaktadır. Ebülgazi Bahadır Han *Oğuznamesi*'nde şecerenin 25. hükümdarı Ali Han'ın ölmesiyle otorite dağılmaya başlamış ve "ev başına kara han" durumu doğmuştu.[14] Zeki Velidî Togan'a göre, bu hâdiseler herhâlde 11. yüzyılın başından itibaren

---

"The Turkish Yarkand Documents", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 47, No. 2 (1984), pp. 260-301; Monika Gronke, "The Arabic Yārkand Documents", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 49, No. 3 (1986), pp. 454-507; 林梅村，<喀喇汗王朝文獻真跡在莎車的發現及其對中國伊斯蘭教史研究的意義>, 載《西域文明-考古 民族 語言和宗教新論》, 北京: 東方出版社，1995 年，頁 478-479。

[6] Omelyan Pritsak, "Kara Hanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, 1977, s. 252, 253.

[7] Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, s. 253.

[8] C. E. Bosworth, "The Titulature of the Early Ghaznavids", *Oriens*, Vol. 15, 1962, p. 220; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966, pp. 39-40.

[9] *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi, China, the Turksand India*, V. Minorksky, Translator, London: Royal Asiatic Society, London, 1942, p. 19, 79; Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, History of Chinese Society Liao (907-1125), *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, Vol. 36, (1946), p. 625; Omeljan Pritsak, "Qara, Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul, 1955, p. 243.

[10] Zeki Velidî Togan, *Oğus Destanı* (Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili), İstanbul:Ahmet Sait Matbaası, 1972, s.17-19. Uygurca Oğuz Destanı'nda babasının adı Ay Kağan'dır (Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1989, s. 129).

[11] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1989, s. 10; 300-303.

[12] Zeki Velidî Togan, 1972, s. 63-68; 130.

[13] Zeki Velidî Togan, 1972, s. 135.

[14] Ebülgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Tecüman 1001 Temel Eser Nu. 33, Yayıma hazırlayan: Muharrem Ergin, İstanbul: Kervan Kitapçılık AŞ, s. 78.

cereyan etmiştir.[15] Yani anlaşıldığı gibi, 11. yüzyılın Türkistan'ında kurulmuş hâkimiyetin başındaki yöneticiler de "Kara Han" unvanını yaygın olarak kullanmaktaydılar.

Ancak, Karahanlı Devleti'nin hükümdarları "Kara Han" unvanını (lakabını) kullandıkları hâlde devletin adı Karahanlı değildir. İslam kaynaklarında Buğra Han ve İlig Han gibi unvanlar ile bu devleti adlandırma örnekleri vardır, bunun dışında daha farklı devlet adları da mevcuttur:[16]

- Hakāniyye (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugāti't-Türk*)
- Hâniyye (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugāti't-Türk;* Rûzrâverî, *Zeylü Tecâribi'l-ümem*; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Âl-i Hâkan (Nizâmî-i Arûzi, *Çehâr Maḳāle*)
- Hâkāniyân (Nizâmî-i Arûzi, *Çehâr Makāle*)
- Mülûkü'l-Hakāniyye (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugāti't-Türk;* İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Mülûkü'l-Hâniyye (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugāti't-Türk;* İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Evlâdü'l-Hâniyye (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Mülûkü'l-Hâniyye el-Etrâk (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Âl-i Efrâsyâb et-Türkî (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Beytü'l-Hâniyye (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*)
- Nebîre-i Efrâsyâb (Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*)
- Mülûk ve Selâtîn-i Efrâsyâbî (Cûzcânî, *Tabakāt-ı Nâsırî*)
- Ümerâ-yi Efrâsyâb (Cûzcânî, *Tabakāt-ı Nâsırî*)
- Mülûk-i Türkistan ve Efrâsyâbiyân (Cûzcânî, *Tabakāt-ı Nâsırî*)

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lugāti't-Türk*'te Karahanlı Devleti'ni Hakāniyye veya Hâniyye olarak sıkça zikredilmesi nedeniyle, Karahanlılar kendi devletini belki Hakāniyye veya Hâniyye devleti olarak hitap etmektedirler. Fakat, Karahanlı hükümdarlarının neden "Kara Han" ya da "Kara Hakan" unvanını aldıkları ya da bu unvanların onlara neden verilmiş olması hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

---

[15] Zeki Velidî Togan, 1972, s. 132.

[16] Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 404-405; Omelyan Pritsak, "Kara Hanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, s. 251.

Çin Kaynaklarında Karahanlı Devleti'nin Adı

Çin Kaynaklarında Türkistan'da kurulmuş olan Karahanlı Devleti hakkında somut bilgiler olmadığı gibi söz konusu devletin adı da bilinmemektedir. Ancak Karahanlı Devleti'nin yönetimi altındaki "Yeni Hotan"ın Çin'deki devletlerle ilişkileri "Kara Han" adına sürdürdüğü görünmektedir. Bu ilişkilerinden dolayı Karahanlılar hakkında sınırlı bilgiler elde edilmesine imkân sağlamıştır.

Kuzey Sung Sülalesi (960-1127) İmparatoru Chen-tsung'un T'ian-hsi 天禧 saltanat devrinin dördüncü yılına (1020) ait bir kayıda göre, "Başlangıçta (Uygur devleti yıkıldıktan sonra) Uygurlar batıya doğru kaçmışlardı ve kavimler dağınık hâlde yerleşmişlerdi. Bu nedenle, Kan-chou 甘州 bölgesinde Kağanlık Kralı 可汗王, Hsi-chou 西州 (Kuça ya da Turfan bölgesi) bölgesinde K'e Han Kralı克韓王 ve Hsin-fu Chou 新復州 (Yeniden Dönüşülmüş Vilâyet) bölgesinde Hei Han Kralı 黑韓王 vardır ve hepsi onların (Uygurların) neslinden gelmektedir."[17] Kan-chou ve Turfan bölgesinde kurulan krallıkların Kan-chou Uygur Devleti ile Turfan Uygur Devleti olduğu şüphesizdir.[18] Ancak Hsin-fu Chou 新復州 bölgesi nadir rastlanan bir coğrafya adı olarak hakkında da fazla bilgi bulunmamaktadır. Çin-Bizans ilişkileri ile ilgili bir Çin kaydına göre, Kuzey Sung Sülalesi (960-1127) İmparatoru Shen-tsung'un Yüan-feng 元豐 saltanat devrinin dördüncü yılının altıncı gününde (9 Kasım 1081), Fu-lin Devleti'nin (Bizans Devleti)[19] büyük reisi 大首領 Ni-ssu-tu-lin-ssu-meng-p'an 你厮都令厮孟判[20] Sung Sülalesi sarayına gelmiş ve yolculuk hakkında bilgi vermişti: kendi ülkesinin "doğusunda Mai-li-sha (Melikşah, 1072-1092) (ülkesine) varılır, kuzeye doğru büyük denize varılır, hepsi 40 ulak

---

[17] 《宋史》卷 490 <外國傳六•回鶻>，1977 年，頁 14117。

[18] Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 27-32.

[19] Fu-lin ile ilgili araştırmaları için bakınız Friedrich Hirth, "The Mystery of Fu-lin", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 30, No. 1 (December, 1909), pp. 1-31; Friedrich Hirth, "The Mystery of Fu-lin", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 33, (1913), pp. 193-208; Paul Pelliot, "Sur l'origie du nom Fou-lin", *Journal Asiatique*, ser. II, vol. 3 (1914), pp. 497-500; Kurakichi Shiratori, "A New Attempt at Solution of the Fulin Problem", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No. 15, Tokyo, 1956, pp. 186-195.

[20] Ni-ssu-tu-lin-ssu-meng-p'an adlı büyük reisin kim olduğunu tespit etmek güçtür. Çin kayıtlarına göre, Yüan-feng saltanat devrinin dördüncü yılının onuncu ayında (4 Kasım -2 Aralık 1081) Fu-lin Devleti'nin hükümdarı Mieh-li Yi-ling Kai-sa ilk defa büyük reis Ni-ssu-tu-lin-ssu-meng-p'an'ı Sung Sülalesi'ne göndermişti (《宋史》卷 490 <外國傳六•拂菻>，1977 年，頁 14124). Bu dönemde Bizans Devleti'nde Nicephorus III Botaniates (1078-1081) ve Alexius I Comnenus (1081-1118) adlı iki hükümdar bulunmaktaydı. Ancak Çin kaydında zikredilen Mieh-li Yi-ling Kai-sa adı ile ses bakımından uyum sağlamamaktadır. Çin kaydında geçen bu sözcük daha çok İmparator Alexius I Comnenus'un taht rakibi ve İmparator'un kız kardeşiyle ile evli olan Nikephoros Melissenos veya Nicephorus Melissenus'un ismi ile benzemektedir. Söz konusu soylu, 1080 yılında İznik'te imparatorluğunu ilan etmişti, ancak daha sonra Alexius I Comnenus'a karşı yenilgeye uğramıştı.

mesefelidir. Yine doğuya doğru Batı Ta-shih 西大石 (İslam ülkesi) ve Yü-t'ian 于闐 (Hotan) hükümdarının oturduğu Hsin-fu Chou'ya 新福州[21] (Yeni Refah Vilayeti) varılır, devamında sırasıyla eski Yü-t'ian (eski Hotan) ve Yü-t'ian'ın [doğu] sınırı olan Yüeh-ch'ang şehrine 約昌城 varılır."[22] Bu kayıda göre, Hsin-fu Chou 新福州, tarihteki Hotan'ın batısı ile İslam ülkesi arasında bulunmaktadır, yani Karahanlılar Devleti'nin bulunduğu yeri işaret etmektedir. O hâlde Hsin-fu Chou bölgesinde bulunan Hei Han Kralı 黑韓王 da Karahanlı Devleti'nin hükümdarı olmalıdır. Keza Hei Han 黑韓, "Siyah Han" demektir, ancak "Han 韓" karakteri Çin kaynaklarında alışılmış olarak kullanılagelen "kağan 可汗" ya da "han 汗" karakteri değildi. Bu problem, herhâlde 11. yüzyılın başında Kan-chou, Turfan ve Kaşgar'da kurulmuş üç kağanlığın adını farklılaştırmak için benzemeyen Çince karakteri kullanmaya zorunlu olmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim Çin'in Karahanlı ve Kara Kıtay tarihi uzmanı Wei Liang-t'ao'nun izahına göre, Hei Han Kralı 黑韓王 sözcüğün yarısı mana çevri ve yarısı ise ses çevri olup aslında Kara Han Kralı demektir.[23] Ayrıca, Çin tarihinde "Han Wang 韓王 (Han Kıralı)" yerine Kağan Ruhu manasına gelen K'e-han Shen 可汗神 sözcüğünün kullanılmış olmasının örnekleri vardır.[24] O halde "Han 韓" ile "Kağan 可汗" terimlerinin

---

[21] Hsin-fu Chou 新復州 ile Hsin-fu Chou 新福州 aynı yeri göstermektedir, bakınız 魏良弢, <喀喇汗王朝起源回鶻說補正>, 《歷史研究》, 第 2 期 (1983 年), 頁 112-113。

[22] 李燾著、黃以周等輯補, 《續資治通鑑長編拾補》(續修四庫全書本第 349 冊), 卷 317, 上海: 上海古籍出版社, 1986 年, 頁 2959 下; 《宋史》卷 16 宋神宗 3, 1977 年, 頁 305; 《宋史》卷 490 外國傳六拂菻, 1977 年, 頁 14124。Yüeh-ch'ang şehri 約昌城, Hotan'ın doğusunda bulunan Niya harabesi olabilir, bakınız James R. Hamilton, "Le pays des Tchong-yun, Cungul, ou Cumuda au Xe siècle", *Journal Asiatique*, Tome, CCLXV, Fascicules 3 et 4 (1977), pp. 361-362. Yüeh-ch'ang Niya'nın doğusundaki Çerçen de olabilir, bakınız 魏良弢, <喀喇汗王朝的疆域及其境內民族>, 《西北史地》第 2 期 (1984 年), 頁 41。

[23] 魏良弢, <關於喀喇汗王朝的起源及其名稱>, 《歷史研究》第 2 期(1982 年), 頁 14-15。Aurel Stein de Çin kayıtlarındaki Hei-han, Karahanlılar ile ilişkili olduğu görüşündedir, bakınız Aurel Stein, *Ancient Khotan: Detailed report of archaeological explorations in Chinese Turkestan*. 2 vols., Oxford: Clarendon Press, 1907 (Delhi, 1981), p. 180. Benzer görüş için bakınız 林梅村, <喀喇汗王朝文獻真跡在莎車的發現及其對中國伊斯蘭教史研究的意義>, 見《西域文明-考古民族語言和宗教新論》, 北京: 東方出版社, 1995 年, 頁 473。

[24] Çin Kaynaklarında Eski Korelilerin inacında K'e-han Shen 可汗神 (Kağan Ruhu) bulunmakta ve onun için anma törenleri yapıldığı kaydedilmektir. Bakınız 《舊唐書》卷 199 上高麗傳, 1975:5320; 《新唐書》卷 220 高麗傳, 1975: 6186. Araştırmacılar söz konusu K'e-han Shen'in aslında Han Wang 韓王 (Han Kralı) olması gerektiğini ortaya koymaktadır. İlgili çalışmalar için bakınız 陳發源, <柔然君名可汗考>, 《新疆社會科學》第 2 期 (1988 年), 頁 114-116; 李志敏, <可汗名號語源問題考辨>, 《民族研究》

karşılıklı birbirinin yerini alabileceği durumunu meydana getirmetedir, yani yukarıdaki Hei Han Kralı'nı 黑韓王, Hei (Kara) Kağan Kralı olarak çevirmek mümkündür. Nitekim *Sung Sülalesi Tarihi*'nde Hei (Kara) Han黑韓 sözcüğünün "Kağan" 可汗 sözcüğünün yanlış okuması olabileceği açıklanmaktadır.[25] Gerçi Hei (Kara) Han sözcüğünü "Kara Kağan" olarak değil, yalnızca "Kağan" olarak açıklamasına karşın soruna çözüm getirememiş olmasına rağmen, Hei (Kara) Han sözcünün "Kağan" sözü ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bazı araştırmacılar, Hei (Kara) Han黑韓 sözcüsünün "Kağan" sözcünün Çince ses tercümesi üzerinde ısrarlı ise de,[26] bazı araştırmacılar Hei (Kara) Han黑韓 sözcüsünün "Hakāniyye" sözcüğünün Çince ses tercümesi olduğunu ileri sürmektedirler.[27] Bazıları ise Hei (Kara) Han 黑 韓 sözcüğünün Karahan adının transkripsyonu olduğu görüşündedirler.[28]

Yukarıda Çin kayıtlarından anlaşıldığı gibi, Hei (Kara)-han Kralı 黑韓王, Hotan Kralı olarak zikredilmektedir, ancak eski Hotan'da değil, bu Hotan'ın batısında (doğrusu kuzeybatısı) bulunan Hsin-fu Chou adlı yeni Hotan'da oturmaktaydı. Hsin-fu Chou ise büyük ihtimalle Kaşgar olabilir; Kaşgar da bu dönemde Karahanlı hükümdarının payitahtı idi. Ancak Hsin-fu Chou'da oturan hükümdarı dönemindeki Çin kayıtlarında "Hotan Kralı" olarak tanımlamıştır.[29] Söz konusu "Hotan Kralı" Çin kayıtlarında genel olarak "Kara Han" (Hei Han 黑韓 ya da Hei Han 黑汗) şeklinde geçmektedir. *Sung Sülalesi Tarihi*'nde Orta Asya'daki birçok devlete ve bölgelere özel bölümler ayrılmış, ancak Kaşgar'a bölüm ayrılmamıştır. Kaşgar (Shu-le 疏勒) adı *Sung Sülalesi Tarihi*'nde sadece iki kez geçmişti. İlk olarak, 961 yılında Hotan hükümdarı Li Sheng-t'ian 李聖天 (Hotanca adı Viša Sambhava) Sung Sülalesine elçi göndermiş ve elçi Sung Sülalesi imparatoruna kendi ülkesini tanıtırken, kuzeybatı 2000'li küsur mesafede Kaşgar'ın 疏勒 bulunduğunu belirtmişti.[30] İkinci kayıtta ise, 971 yılında Hotan'ın Kaşgar Devleti'ne 疏勒國 karşı bir

---

第 2 期 (1988 年), 頁 47-55。

[25] 脱脱,《宋史》卷 490 外國六, 北京:中華書局, 1977 年, 頁 14108。

[26] 蔣其祥, 《新疆黑汗朝錢幣》, 烏魯木齊: 新疆人民出版社, 1990 年, 頁 2; 蔣其祥,「黑汗朝名稱考-兼辨黑汗非喀喇汗譯名」,《西域研究》第 1 期 (2001 年), 頁 53-54。

[27]張廣達, <關於馬合木·喀什噶里的《突厥語詞匯》與見於此書的圖形地圖 (上) >,《中央民族學院學報》1978 年第 2 期, 頁 31-32; 另見張廣達,《西域史地叢稿初編》, 上海古籍出版社, 1995 年, 頁 57-82。

[28] 劉義棠, 《維吾爾研究》, 臺北: 正中書局, 1975 年, 頁 185。

[29] 程溯洛, <《宋史•回鶻傳》補考>, 載程溯洛,《唐宋回鶻史論集》, 北京, 人民出版社, 1993 年, 頁 117。

[30] 脱脱, 《宋史》卷 490 外國六于闐傳, 北京: 中華書局, 1977 年, 頁 14106。

savaşta bu memleketi mağlup ettiğine dair Sung Sülalesini haberdar etmişti.[31] Hotan ile Kaşgar arasında meydana gelen bu savaş hakkında bilgiler Hotanca metinlerde (mektuplar) de yer almaktadır. 970 yılında Hotan hükümdarının Kan-chou'da bulunan Kral Ts'ao'ya 曹大王 yazdığı Hotanca mektuplarda, Kaşgar'daki (Khyeseva-kara) Tazik Tsun Hien ile Chaghri Khan'a karşı savaşmış olduğu ve neticede Kaşgar kuvvetlerini mağlup ettiği yazmaktadır.[32] Ancak bu tarihten sonra uzun bir süre Hotan hakkında hiçbir haber bulunmamaktadır. Aurel Stein, Hotan'ın 971 yılından sonra yönetici sınıfı ile dinî durumunun değişime uğradığı kanısındadır.[33] Hotanca uzmanı R. E. Emmerick de, 10. yüzyıla kadar Hotan vesikalarında İslam'ın izleri bulunmadığını, ancak bu durumun 1005 yılında Karahanlı Yusuf Kadir Han'ın Hotan'ı fethetmesine dek değişmiş olduğunu tespit etmiştir.[34] A. Stein'in araştırmasına göre, Karahanlı Yusuf Kadir Han Hotan'ı fethetmek için İslam dünyasından destek almaya çalışmış ve menkıbenamelere göre, Yusuf Kadir Han dört İmam'ın yardımına sahip olmuştu. Nihayet 1006 yılında Hotan memleketi Yusuf Kadir Han tarafından zapt edilmiştir.[35]

Genel olarak Karahanlıların Hotan memleketine yönelik fetih hareketi, Hotan hükümdarları Viša Šura (967-977), Viša Dharma (978-982) ve Viša Samgrama

---

[31] 脱脱, 《宋史》卷 490 外國六于闐傳, 1977 年, 頁 14107。

[32] H. W. Bailey, *Khotanese Text Volume II*, Cambridge: Cambridge University Press, 1954, pp. 125-129. Hotan ülkesinin Kan-su bölgesindeki derebeylik hâkimiyetleriyle siyasal, ekonomik ve kültürel alanında yakın ilişkileri vardır. 10. yüzyılın ikinci yarısına ait Hotanca mektupları birçok araştırmacı incelemiştir. Bakınız F. W. Thomas and S. Konow, "Two medieval documents from Tun-Huang", *Oslo Etnografiske Museums Skrifter* 3, Oslo, 1929, pp. 121-160; G. L. M. Clauson, "The geographical names in the Stael-Holstein scroll," *JRAS*, 1931, pp. 297-309; F. W. Thomas, "Some Words found in Central Asian Documents", *BSOS* (Bulletin of the School of Oriental Studies), University of London, Vol. 8, No. 2-3, 1936, pp. 789-794; H. W. Bailey, " Ttaugara," *BSOS* (Bulletin of the School of Oriental Studies), Vol. 8, No. 4, 1937, pp. 883-921; F. W. Thomas, "A Buddhist Chinese text in Brahmi script", *ZDMG* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), Vol. 91, 1937, pp. 1-48; W. B. Henning, "Argi and the 'Tokharians'" *BSOS* (Bulletin of the School of Oriental Studies), Vol. 9, No. 3 (1938), pp. 545-571; Sten Konow, "The Khotanese text of the Stael-Holstein scroll," *Acta Orientalia*, XX, 1947, pp. 133-160; H. W. Bailey, "A Khotanese Text concerning the Turks in Kantsou," *Asia Major*, Vol. 1, No. 1 1949, pp. 28-52; H. W. Bailey, "The Stael-Holstein miscellany," *Asia Major* (Journal of the Royal Asiatic Society), new series, Vol.2, No 1, 1951, pp. 1-45; E. G. Pulleyblank, "The Date of the Staël-Holstein Roll", *Asia Major*, Vol. 4, No.1 (1954), pp. 90-97; James R. Hamilton, "Autour Du Manuscrit Staël-Holstein", *T'oung Pao*, Vol. 46, No. 1-5 (1958), pp. 115-153; James R. Hamilton, "Toquz-oγuz et On-uγγur," *Journal Asiatique*, Tome, CCL, Fascicules 1 (1962), pp. 23-63; James R. Hamilton, "Le pays des Tchong-yun, Cungul, ou Cumuda au Xe siècle", *Journal Asiatique*, Tome, CCLXV, Fascicules 3 et 4 (1977), pp. 351-379; James R. Hamilton, "Nasales instables en turc khotanais du Xe siècle", *BSOAS* (Bulletin of the School of Oriental and African Studies), University of London, Vol. 40, Nu.: 3 (1977), pp. 508-521.

[33] Aurel Stein, *Ancient Khotan: Detailed report of archaeological explorations in Chinese Turkestan*. 2 vols., Oxford: Clarendon Press, 1907 (Delhi, 1981), p. 180.

[34] R. E. Emmerick, "The Historical Importance of the Khotanese Manuscripts", in János Harmatta (ed.), *Prolegomena to Sources on the History of pre-Islamic Central Asia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, p. 177.

[35] A. Stein, *Ancien Khotan*, 1981, pp. 180-181; 魏良弢, 《喀喇汗王朝史稿》, 1986 年, 頁 78。

(983-1006) dönemlerine denk gelmektedir.[36] Hotan hâkimiyetinin el değişmesi Çin kayıtlarına da yansımıştır. Kuzey Sung Sülalesi İmparatoru Chen-tsung'un Ta-chung Hsiang-fu 大中祥符 saltanat devrinin 2. yılının 3. ayının 4. gününde (11 Nisan 1009), Hotan Devleti hükümdarı Kara Han Kralı 黑韓王 yerel ürünleri hediye etmek için Uygur Luo-ssu-wen'i 羅廝溫 göndermişti.[37] Bu tarihten sonra, 1063 yılının sekizinci ayında, 1081 yılında, 1089 yılının altıncı ayında ve 1097 yılında Kara Han Kralı 黑韓王 ya da Kara Han Kralı 黑汗王, genellikle Hotan Devleti adına Sung Sülalesi ile temasta bulunmuştu.[38] Buradaki Hotan Devleti yukarıda tespit edildiği Hsin-fu Chou bölgesidir.

Wei Liang-tao'nun tespitine göre, Kara Han Kralı 黑韓王 ya da Kara Han Kralı 黑汗王hanlık unvanı, *Sung Sülalesi Tarihi*, *Ts'e-fu Yüan-kui* 《冊府元龜》; *Sung Sülalesi Fermanları Derlemeleri* 《宋大詔令集》 ve *Sung Sülalesi Önemli Olaylar Derlemeleri*《宋會要輯稿》gibi eserlerde 12 kez geçmekte, tarih olarak 1009-1107 yılları kapsamakta ve hem Karahanlıların hem de Sung Sülalesinin en kuvvetli zamanına denk gelmektedir.[39] Ayrıca Sung Sülalesi döneminde bazı yazarların eserlerinde de aynı unvanlı hükümdarın Sung Sülalesi ile olan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Ta-kuan saltanat devrinde (1107-1110), Arslan Kara Han Kralı 師子黑汗王 Sung Sülalesi İmparatoru Hui-tsung'un 徽宗isteği üzere büyük yeşim taş hediye ettiğine dair belgeler bulunmaktadır.[40] Arslan Kara Han unvanlı bu hükümdarın bir de T'ao-kuan-chu 條貫主 adlı unvanı vardı. Huang Shih-chien'in araştırmasına göre, T'ao-kuan-chu unvanı aslında Tabgaç unvanının ses Çince tercümesidir.[41]

Kara Türgişler ve Sarı Türgişler

Çin kayıtlarına göre, Türgişler, hükümdarları Sha-ke'nın 娑葛 neslinden gelen zümreye Sarı Oymak (Huang-hsing) 黃姓, Sha-ke'nın ölümünden sonra yerine

---

[36] 程溯洛, <《宋史•于闐傳》中幾個問題補正>, 載程溯洛,《唐宋回鶻史論集》, 1993 年, 頁 315-316。H. W. Bailey, "Viša Samgrama", *Asia Major*, Vol. 11, No 2 (1965), pp. 101-119.

[37] 《宋史》卷 490, 北京:中華書局, 1977 年, 頁 14107。李燾著、黃以周等輯補, 《續資治通鑑長編拾補》卷 317, 1986 年, 頁 620 下。

[38] 《宋史》卷 490, 1977 年, 頁 14108; 14109; 《宋史》卷 17, 1977 年, 頁 329; 《宋史》卷 489, 1977 年, 頁 14087-14088。

[39] 魏良弢, 《喀喇汗王朝史稿》, 1986 年, 頁 241-242。

[40] 蔡絛,《鐵圍山叢談》(唐宋史料筆記叢刊)卷 1, 北京: 中華書局, 1983 年, 頁 8-9; 張世南, 《游宦紀聞》(唐宋史料筆記叢刊)卷 5, 北京: 中華書局, 1981 年, 頁 46; 周煇,《清波雜誌》卷六,(四部叢刊續編子部), 上海: 上海涵芬樓影印 1934 年, 頁 5 下。

[41] 黃時鑒, <「條貫主」考>, 《東西交流史論稿》, 上海: 上海古籍出版社, 1998 年, 頁 34-38。

geçen Türgişlerin bir başka boyundan olan Su-lu'nun 蘇祿 (*Suluk) zümresine ise Kara Oymak (Hei-hsing) 黑姓 demektedirler.[42] Sha-ke, Batı Gök Türklerin hâkimiyeti yıkıldıktan sonra kendi bölgesinde siyasi otoritesini tesis eden ve On-ok kavminin Türgiş boyunun lideri olan Wu-chih-le'nin 烏質勒 oğlu idi. Wu-chih-le öldükten sonra oğlu Sha-ke 708 yılında yerine geçmiş ve kağanlığını ilan etmişti.[43] 709 yılında Sha-ke Kağan ve kardeşi Che-nu (-na) 遮弩 arasında mal paylaşma üzerinde ihtilaflar yaşanmıştı. Che-nu, Gök Türklere sığınmış ve Gök Türklerin Sha-ke'ya karşı yapılacak saldırılarına yardımcı olacağını ifade etmişti. Bunun üzerine, Gök Türk Kağanı Mo-ch'o 默啜, Che-nu'yu kendi bölgesinde bırakarak 20 bin askerle Sha-ke'ya saldırmış ve onu yakalayarak geri dönmüştü.[44] Ancak Mo-ch'o Kağan, düşmanı olan Sha-ke ve Sha-ke'ye ihanet eden kardeşi Che-nu'yu birlikte öldürmüştü.[45] Bazı Çin kaynaklarına göre, Sha-ke'nın öldürülmesi 714 yılında gerçekleşmiştir.[46] Ancak Köl Tigin Yazıtı D 34-38 ve Bilge Kağan Yazıtı D 27-28 satırlarına göre, Köl Tigin 26, Bilge Kağan 27 yaşındayken yani 711 yılında Türgiş Kağanı yakalanarak öldürülmüş ve "Kara Türgiş bodunu (budunu)" da teslim olmuştu.

Sha-ke Kağan'ın ölümünden sonra, Sha-ke'nın emrindeki general Su-lu ise kalan Türgişleri toparlamış ve kağanlığını ilan etmişti.[47] Bazı kaynaklara göre Su-lu'nun kağan ilan edilme tarihi Mo-ch'o Kağan'ın ölümünden (716) sonradır.[48] Su-lu Kağan, Türgişlerin Ch'e-pi-shih 車鼻施 (*Çapiş > Çavuş) Çor'u idi ve kağan ailesi ile farklı boydandı.[49] Su-lu Kağan Türgişlerin başına geçince Türgiş halkı arasında Sha-ke'nın 娑葛 neslinden olanlara Sarı Oymak, Su-lu Kağanın boyuna ise Kara Oymak denmeye başlanmıştı.[50] Yani Sha-ke'nın 娑葛 neslinden gelenler Sarı Türgişler, Su-lu'nun neslinden gelenler Kara Türgişler olarak ayrılmışlardı. Su-lu'nun ölümünden sonra Kara Türgişler ile Sarı Türgişler siyasal otoriter

---

[42] 《新唐書》卷 215 下, 1975 年, 頁 6068; 《資治通鑑》卷 214, 1956 年, 頁 6833。

[43] 《舊唐書》卷 7, 1975 年, 頁 146; 《資治通鑑》卷 214, 1956 年, 頁 6625。

[44] 《舊唐書》卷 194 下, 1975 年, 頁 5190; 《通典》卷 199, 1935 年, 頁 1079 下。

[45] 《舊唐書》卷 194 下, 1975 年, 頁 5190。

[46] 《資治通鑑》卷 211, 1956 年, 頁 6707。

[47] 《舊唐書》卷 194 下, 1975 年, 頁 5190, 5193; 《資治通鑑》卷 211, 1956 年, 頁 6714。

[48] 《舊唐書》卷 194 上, 1975 年, 頁 5176; 《新唐書》卷 215 下, 1975 年, 頁 6051; 《資治通鑑》卷 211, 1956 年, 頁 6720。

[49] 《新唐書》卷 215 下, 1975 年, 頁 6067; 《舊唐書》卷 194 下, 1975 年, 頁 5194。

[50] 《新唐書》卷 215 下, 1975 年, 頁 6068; 《資治通鑑》卷 214, 1956 年, 頁 6833。

mücadele nedeniyle birbirlerine girmişlerdi.[51] Bu mücadele Türgişler tarih sahnesinden çekilinceye kadar devam etmiştir.

Burada anlaşıldığı gibi Sarı Türgişler ile Kara Türgişler ayrımı, Türgiş Devleti'nin kurucusu Wu-chih-le'nın oğlu Sha-ke'nın öldürülmesiyle yerine onun generali ve Wu-chih-le ile Sha-ke'nın boyundan olmayan Su-lu'nun geçmesi ile beraber ortaya çıkmıştır. Yani Su-lu, Sha-ke'ya göre asil ve asıl soyundan değildir ve Kara Türgiş'tir. Wu-chih-le ve onun oğlu Sha-ke ise asil ve asıl soyundan olup Sarı Türgiş'dirler. Ancak Orhun Yazıtları'nda Gök Türklerin mağlup ettiği "Sarı Türgişler" değil, "Kara Türgişler" idi, bu bilgi Çin kaynaklarında zikrettiği olay ile çelişkili idi. Çin kaynaklarında Türgiş Kağanı Sha-ke'nın ölümünden sonra "Kara Türgiş" tabiri ortaya çıkmamıştı, Gök Türklerin öldürdüğü Türgiş Kağanı "Sarı Oymak" soyundan olmalıdır. Bunun makul bir açıklaması ise, daha önce Gök Türklere bağlı olan On-ok topluluğunun bir boyu olan Türgişlerin, liderleri Wu-chih-le'dan sonra oğlu Sha-ke'nın kendini kağan olarak ilan etmesiyle, 682 yılında yine A-shih-na soyu tarafından kurulan ve tanrıdan kut almış olan ikinci Gök Türk hâkimiyetine nispeten Türgişler "kara" olmalarıdır, yani Gök Türkler "sarıdır", Türgişler ise "karadır". Bilge Kağan Yazıtı D 16'ya göre, Türgiş Kağanı Türk bodunu idi. Bu ifadede gerek siyasi gerekse etnik bakımdan bir hata yoktur. Fakat Türgişler, Gök Türklere göre tanrıdan kut almış soylu kavim olmayabilir. T'ang Sülalesi İmparatorunun Gök Türk Kağanı'na yazdığı bir mektubunda, Türgişlerin Gök Türklere göre soylu olmadığını ve "farklı oymaktan" (Yi-hsing) 異姓geldikleri vurgulanmıştı.[52] Bu da Türgişlerin Gök Türklere göre asil ve asıl olmadığının bir örneğidir. Dolayısıyla, Türgişleri siyasal meşruluk mücadeleden ortaya çıkan Kara Türgişler ile Sarı Türgişler kavramı dışında, bu iki grup Türgiş aynı zamanda Gök Türklere göre yine de Kara Türgişler'dir.[53]

Eski Türklerde, toplumu kara ile diğer renkler (ak ve sarı) olarak ikiye ayırma sistemi vardır.[54] Örneğin:

---

[51] 《新唐書》卷 215 下, 1975 年, 頁 6068; 《資治通鑑》卷 214, 1956 年, 頁 6833; 《舊唐書》卷 194 下, 1975 年, 頁 5192。

[52] 張九齡,《曲江集》(四庫唐人文集叢刊版), 卷 11, 上海:上海古籍出版社, 1992 年, 頁 80。

[53] Tuba Yazıtı III'de, Ezgene adlı bir beyin Türgiş bölgesinden olduğunu ve Kara Han'ın sarayında hizmet verdiğini yazmaktadır (H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, s.580). Ezgene bey, Mo-ch'o Kağan'ın 默啜 (691-716) Türgiş seferinden sonra Yenisey bölgesine getirilmiş olabilir. İfade edilen "Kara Han" büyük ihtimalle Sarı Türgiş Kağanı Sha-ke 娑葛 olmalıdır.

[54] Omeljan Pritsak, "Qara, Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*. Istanbul, 1955, p. 245.

- Kara Ogur-Saragur (Ak Ogur)[55]
- Kara Hun-Ak Hun
- Kara Hazar-Ak Hazar
- Kara Macar-Ak Macar
- Kara Kuman-Ak Kuman
- Kara Türgiş-Ak Türgiş
- Kara Kıpçak-Ak Kıpçak[56]
- Kara Koyunlu-Ak Koyunlu
- Kara Nogay-Ak Nogay
- Kara Tžeda-Ak Tžeda
- Kara Tumat-Ak Tumat
- Kara Čystar-Ak Čystar
- Kara Türgiş-Sarı Türgiş
- Kara Yugur-Sarı Yugur
- Kara Qas-Sarig Qas[57]

Japon tarih araştırmacısı Yanai Watari (箭内亙, 1875-1926), 1918 yılında Moğollar ve Tatarlar ile ilgili bir çalışmasında, Türkler ve Moğolların siyasal kültüründe yönetici ailenin "ak" ile "kara" olarak ayrıldığını ve bu simgesel terimlerle yönetici ailenin meşru veya gayri meşru özelliğinin belirtilmekte olduğunu ortaya koymuştu.[58] Bazen "ak" ile "kara" yerine "sarı" ile "kara" karşılaması yapılmaktadır. "Sarı ailesi" genelikle asil ve soylu olup, tanrıdan kut almış yönetici ailesidir. "Kara ailesi" ise bunun aksine asil ve asıl olmayan ve tanrı tarafından kut verilmeyen yönetici ailesidir.[59] Bahaeddin Ögel'in Türk mitolojisi üzerindeki araştırmasında, "kara-han", asil soyundan gelmeyen hükümdarlara verilen bir ad olarak ortaya konmaktadır.[60] Bahaeddin Ögel'in tespitine göre, Kırgızların Manas Destanı'nda Sarı Nogay unvanlı Manas, Kara Nogaylı olan

---

[55] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ, 2006, s. 198.
[56] İbrahim Kafesoğlu, 2006, s. 272.
[57] Omeljan Pritsak, 1955, p. 246.
[58] 箭内亙著, 陳捷、陳清泉譯, 《兀良哈及韃靼考》(史地小叢書), 上海: 商務印書館, 1932 年, 頁 37。
[59] Erkin Ekrem, "Sarı Uygurların Kökeni", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi), Cilt 4, Sayı 3 (Eylül 2007), s. 169.
[60] Bahaeddin Ögel, 1989, p. 104.

hükümdardan daha asil ve soylu idi.[61] Yani "Sarı ailesi" asil ve soylu yönetici ailesi olacaktır; bunun önemli örnekleri ise Sarı Uygurlar 黃頭回紇, Sarı Türgişler 黃姓突騎施 ve Sarı (Gök) Türkler 黃頭突厥 gibi "Sarı aileler" döneminin toplum yönetici aileleri idi.[62]

Kıtaylar ve Kara Kıtaylar

Kıtaylar Hsien-pi (-pei) 鮮卑 kavminin Yü-wen 宇文 kolundan olup dördüncü yüzyılda tarih kayıtlarında görünmeye başlamışlardı. Tarihte önce Gök Türklere, sonra Uygurlara bağlanmışlardı. 906 yılında kavim reisi Yeh-lü A-pao-chi'nin 耶律阿保機 kağan ilan edilmesiyle Ch'i-tan (Kıtay) Devleti kurulmuştu. 947 yılında menşe bölgesinin adını alarak devletinin adını Büyük Liao 大遼 Devleti olarak değiştirmişti. Aslında tarih boyunca Kıtay Devleti ile Büyük Liao Devleti adları karışık hâlde kullanılmıştı. Çin'in kuzey bölgelerini ve bir arada Orhun bölgesini de idare eden Kıtaylar 200 yıllık bir süreçten sonra son imparatoru T'ian-tso-ti 天祚帝 (1101-1125) ile zayıflaşmaya başlamıştı.

1113 yılından itibaren ülkede iç isyanlar başlamış ve bazı isyancılar kendilerini imparator olarak ilan etmişlerdi. Bunun yanında, Kıtay Devleti'nin kuzeydoğusunda bulunan Çin tarih kayıtlarında Nü-chen olarak bilinen Cürçenler (Jurchen), 1115 yılında kavimlerinin reisi Wan-yen A-ku-ta'nın 完顏阿骨打 Chin Devleti'ni ilan etmesiyle birlikte bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Cürçen reisi bunun ardından giderek müşkül duruma düşen Liao hâkimiyetine saldırmaya başlamıştı.[63] 1122 yılında Cürçenler güneye doğru hücum ederek Kıtay Devleti'nin birçok yerini ele geçirmişlerdi. Kıtay İmparatoru T'ian-tso-ti, başkenti terk ederek bir bölük adamıyla Chia-shan 夾山 bölgesine kaçmıştı. Bu olayın üzerine, bölge komutanı Yeh-lü Ta-shih'in 耶律大石 (1087-1143) de bulunduğu bir grup üst yönetici, başkent muhafız ordusu komutanı Yeh-lü Ch'un'u 耶律淳 imparator olarak ilan etmişti; böylece Kuzey Liao Devleti kurulmuştu. Bu tarihten itibaren Kıtay Devleti bölünmüştür.[64] İmparator Yeh-lü Ch'un tahtta altı ay kalarak ölmüştü, yerine eşi Hsiao-shih 蕭氏 naip olarak Kuzey Liao Devleti'ni idare etmişti.[65] Ancak Cürçenlerin saldırısına dayanamadılar ve 1123 yılının ikinci ayında Kıtay Devleti'nin İmparatoru T'ian-tso-ti'nin yanına kaçmak zorunda kaldılar. İmparator T'ian-tso-ti, kendisi henüz ölmeden Kuzey Liao Devleti'ni kurulmasını bir ihanet

---

[61] Bahaeddin Ögel, 1989, p.301.

[62] Erkin Ekrem, "Sarı Uygurların Kökeni", 2007, s. 164-173.

[63] 紀宗安，《西遼史論-耶律大石研究》，新疆人民出版社，1996 年，頁 4-7。

[64] 宇文懋昭撰、李西寧點校，《大金國志》(二十五別史) 卷 2，濟南: 齊魯書社，2000 年，頁 10。

[65] 《大金國志》(二十五別史) 卷 2，頁 10。

suçu olarak görmüş, Hsiao-shih ve diğer yakınlarını öldürmüş, ancak suç ortaklarından biri olan Yeh-lü Ta-shih özel kabiliyeti nedeniyle kurtulmuştu.[66] Bu esnada, Kuzey Liao Devleti'nin Hsi 奚 kavminden olan ordu kumutanı Hsiao Kan 蕭幹 de Büyük Hsi Devleti'ni 大奚國 ilan etmişti.[67] İmparator T'ian-tso-ti'ye bağlı Liang Kralı 梁王 Yeh-lü Ya-li 耶律雅里 de kendini imparator olarak ilan etmişti, ancak 1123 yılının onuncu ayında ölmesiyle bu hâkimiyet de dağılmıştı.[68] 1123 yılının dördüncü ayında Yeh-lü Ta-shih Cürçenler ile bir savaşta esir düşmüş, ancak dokuzuncu ayında kurtularak İmparatoru T'ian-tso-ti'nin yanına gelmişti. Fakat İmparator T'ian-tso-ti ile komutan Yeh-lü Ta-shih arasındaki şüphe ve anlaşmazlıklar yoğunlaşarak gün yüzüne çıkmaya başlayınca, 1124 yılının yedinci ayından sonra Yeh-lü Ta-shih imparatordan ayrılarak kuzeye doğru kaçmış ve kendini kral ilan etmişti.[69] 1125 yılının ikinci ayında Kıtay İmparatoru T'ian-tso-ti, Cürçenler tarafından yakalanmış, Kıtay Devleti de yıkılmıştı. 1128 yılında Kıtay Devleti'nin son İmparatoru T'ian-tso-ti ölmüştü. Ancak Cürçenler krallığını ilan eden Yeh-lü Ta-shih'in peşini bırakmamışlardı. Yeh-lü Ta-shih 1130 yılında Türkistan seferine çıkmaya karar vermiş[70] ve 1132 yılında kendini Gür Han olarak ilan ederek Batı Liao, ya da İslam kaynaklarında Kara Kıtay olarak geçen devleti kurmuştu.[71]

---

[66] 葉隆禮撰、李西寧點校，《契丹國志》(二十五別史) 卷 12 天祚皇帝下，濟南: 齊魯書社，2000 年，頁 105; 紀宗安，《西遼史詴-耶律大石研究》，1996 年，頁 14。

[67] 宋葉隆禮撰，《契丹國志》卷 12 天祚皇帝下，頁 104-105。

[68] 《遼史》卷 29 天祚皇帝三，頁 347。

[69] 宋葉隆禮撰，《契丹國志》卷 12 天祚皇帝下，頁 108; 魏良弢，《西遼史綱》，北京: 人民出版社，1991 年，頁 28-29。 *Liao-shih*'ye göre, Yeh-lü Ta-shih önce krallığını ilan ederek kuzeye doğru kaçmıştır. Bakınız 《遼史》卷 29 天祚皇帝三，頁 349; 《遼史》卷 30 天祚皇帝四，頁 355. Ancak Karl A. Wittfogel ve Fêng Chia-Shêng, Yeh-lü Ta-shih'in kuzeye doğru giderken kendini kral ilan etmiş olduğu kanaatindedir (Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p. 623). 1124 yılının onuncu ayında Cürçenler Yeh-lü Ta-shih'in kendisini kral ilan ettiği haberini almışlardı.

[70] 《遼史》卷 30 天祚皇帝四，頁 356。Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p. 623; Liang Tung-yüan'ın 梁園東 tespitine göre, bu tarih Chin Sülalesi (1115-1234) imparatoru T'ai-tsung'un T'ian-hui 天會 saltanat devrinin 8. yılının 2. ayının 22. günüdür (26 Eylül 1130). Bakınız E. Bretschneider, 梁園東譯，《西遼史》，1934 年，北京: 中華書局，頁 35-40。Çin tarihçisi Liang Yüan-tung 梁園東 1934 yılında E. Bretschneider'in "Notice of the Ki-tan and the Kara Khitai (Si Liao)" (*Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, London, 1888, pp. 208-235) çalışmasını Çinceye tercüme ve tahlil ederek ayrı baskı hâlde 1934 yılında yayımlamıştı. 1955 yılında ise bu çalışmayı bazı Çinli araştırmacıların konu ile ilgili çalışmalarını da ilave ederek yeni bir ön sözle tekrar yayımlamıştır.

[71] Yeh-lü Ta-shih'in Han ilan tarihi ile ilgili araştırmalar için bakınız 魏良弢，《西遼史綱》，1991 年，

Kara Kıtay Devleti'nin kurucusu Yeh-lü Ta-shih'in (1087-1143), Kıtay Devletinin (Liao Sülalesi) kurucusu Yeh-lü A-pao-chi'nin sekizinci kuşak torun çocuğu olduğu bilinmektedir. Kıtayca ile Çinceyi çok iyi bilmekte; binicilik ile ok atıcılık alanında iyi dereceye sahiptir. 1115 yılında sadece Çinlilerin girdiği Chin-shih 进士 (palace graduate) sınavında başarılı olmuş ve bir süre sonra Liao Sülalesinin Hsing-chun Askerî Valisi 遼興軍節度使 olmuştu.[72] Wei Liang-t'ao, Kara Kıtay Devleti'nin kurucusu Yeh-lü Ta-shih ile Liao Sülalesinin son imparatoru T'ian-tso-ti 天祚帝 arasındaki akrabalık ilişkilerinin uzak ve on yedi dereceli olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle Yeh-lü Ta-shih, diğer soylu Kıtaylar gibi doğrudan yönetici sınıfa girememiş, aksine bilim ve askerî alanındaki başarılılığıyla kendisini geliştirerek Çinliler gibi Chin-shih (imparatorluk yüksek memuriyet sınavı) yoluyla yönetici sınıfa girebilmiştir.[73] Nitekim Kıtay tarihiyle ilgili *Ch'i-tan Kuo-chih* de 契丹國志 onu sadece Kıtay kökenli biri olarak tanıtmaktadır.[74] Yeh-lü Ta-shih, mevcut imparator henüz ölmeden 1122 yılında Yeh-lü Ch'un'un 耶律淳 imparator olmasına destek verdiği gibi, yine mevcut imparator henüz ölmeden 1124 yılında imparatoruna ihanet ederek kendini kral olarak ilan etmiştir. Yani meşru halefi olmayan Yeh-lü Ta-shih, önce kendisini kral, sonra 1132 yılında kendisini "Han" olarak ilan etmiş ve Kara Kıtay Devleti'ni kurmuştur.

Yeh-lü Ta-shih'in kurduğu devlet 88 yıl devam etmiş[75] ve Çin kaynaklarında Batı Liao 西遼 Devleti olarak geçmiştir; "Kara Kıtay" adı ise Kara Kıtay Devleti yıkıldıktan sonra Moğollar döneminde ancak Çin kayıtlarında yer almaya başlamıştır.[76] İslam kaynaklarında sıkça geçen "Kara Kıtay" adı, ne Arapça ve

---

頁 41-42, 注 3。

[72] 《遼史》卷 30 耶律大石, 頁 355。

[73] 魏良弢, 《西遼史綱》, 北京: 人民出版社, 1991 年, 頁 20; 紀宗安, 《西遼史論-耶律大石研究》, 新疆人民出版社, 1996 年, 頁 7-8。

[74] 宋葉隆禮撰, 《契丹國志》卷 12 天祚皇帝下, 頁 104。

[75] Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p. 621.

[76] Güney Song Sülalesi (1127-1279) elçisi P'eng Ta-ya'nın 彭大雅 1232-1233 yılında Moğollara yaptığı ziyaret sonrası hazırladığı *Hei-ta Shih-lüeh* 黑韃事略 adlı raporunda Chia-la Hsi-t'ai 呷辣吸紿 olarak geçmektedir. Kara Kıtay adı Yüan Sülalesi (1271-1368) yazarı Liu Yü'nün 劉郁 1263 yılında elçi Ch'ang Te'nin 常德 1259 yılında batı seferinde bulunan Hülagu'yu (1217-1265) ziyaret etmek vesilesi ile yazılan *Hsi-shih Chi* 西使記 seyahatnamesinde, Yüan Sülalesi yazarı Chou Chih-chong'un 周致中 yazdığı *Yi-yü Chih* 異域志 adlı kitabında ve Ming Sülalesi (1368-1644) yazarı Wang Ch'i'nin 王圻 1607-1609 yılında hazırlayıp yayımlanan *San-ts'ai T'u-hui* 三才圖會 adlı kitabında Hei Ch'i-tan 黑契丹 (Kara Kıtay) olarak geçmektedir. *Moğolları Gizli Tarihi*'nde Ho-la Ch'i-ta 合剌乞荅 olarak

Farsça, ne de Kıtaycadır; "Kara Kıtay" adı Türkçe ya da Moğolcadır.[77] Bu nedenle, Bretschneider, Kara Kıtay adının Moğollar veya Türkler tarafından verilmiş olabileceğini ileri sürmektedir; ancak Bretschneider neden "Kara Kıtay" denildiğini hakkında bilgisi olmadığını ifade etmektedir.[78] Kıtay Devleti ile Kara Kıtay Devleti üzerinde önemli çalışması olan Karl A. Wittfogel ve Fêng Chia-Shêng de bu devletin neden Kara Kıtay (Qara-Khitay) denildiği konusunun bilinmediğini dile getirmektedirler.[79] Kara Kıtaylar üzerinde araştırma yapan Michal Biran de "Kara Kıtay" adının menşeinin ve manasının henüz bilinmemekte olduğunu belirtmektedir.[80] Denis Sinor da konuyla ilgili bir çalışmasında bu probleme cevap vermemiştir.[81]

W. Barthold'a göre, Kara Kıtay adının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı malum değildir. Bu tabirin meydana çıkmasının Karahanlılar Devleti'nin yıkılması ile ilgili olması muhtemeldir. Bu tabirin, bir taraftan Kara Kıtayları eski Kıtaylar ile bağlamak ve diğer taraftan bunları doğu Kıtaylar'dan (Ak?) ayırmak üzere, iki vazife gördüğü anlaşılıyor.[82] Japon araştırmacısı Yanai Watari 箭内亙, eski Moğolların ve Türklerin hâkimiyet anlayışında soylu olmayan aile tarafından kurulan hâkimiyetin meşru olmadığı için onlara "Kara" lakabının verildiğini ortaya koyarak, Yeh-lü Ta-shih'in kurduğu Batı Liao Devleti'nin de bu nedenle Kara Kıtay adını almış olduğu görüşünü beyan etmişti.[83] W. Barthold ile Yanai Watari'nin

---

geçmektedir. Yüan Sülalesi ile Ming Sülalesi dönemindeki yazar ve tarihçi T'ao Tsung-yi'nin 陶宗儀 (1329-1412) yazdığı *Chuo-keng Lu* 輟耕錄 adlı kitabında Ha-la Chi-ta-tai 哈剌吉答歹 olarak geçmektedir (Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p. 625, not 69). Ayrıca *Yüan Sülalesi Tarihi*'nde Batı Kıtay 西契丹 adı da geçmektedir. Bakınız 《元史》卷 124 岳璘帖穆爾傳, 北京:中華書局, 1976 年, 頁 3049。

[77] Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p.18. Plano Carpini'nin (1180-1252) seyahatnamesinde (1246) Kara Kıtay'ın "*nigri Kitai*" yazılış şeklini de vermektedir, bakınız E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, 1967, p. 234.

[78] Bretschneider, 梁園東譯 ,《西遼史》, 1955 年 , 頁 3。

[79] Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p. 625; Ayrıca bakınız C. E. Bosworth, "Kara Khitây", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. IV, Brill NV, Leiden, The Netherlands, 1999, p. 580b.

[80] Michal Biran, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World* (Cambridge Studies in Islamic Civilization). New York: Cambridge University Press , 2005, pp. 215-217.

[81] Denis Sinor, "Western Information on the Kitans and Some Related Questions", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 115, No. 2 (April - June 1995), pp. 263-264.

[82] W Barthold, "Kara Kıtaylar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 273.

[83] 箭内亙著, 陳捷、陳清泉譯, 《兀良哈及韃靼考》, 1932 年, 頁 37。

görüşü "Kara Kıtay" terimine açıklık getirebilir: Yeh-lü Ta-shih, Kıtay (Liao) Devleti imparatoru ile aynı soyadını taşımasına rağmen, imparator ailesine mensup değildi. Kıtay Devleti'nin son imparatoru döneminde bazı devlet mensupları kendilerini imparator olarak ilan etmişti; Yeh-lü Ta-shih de bizzat bu tür girişimlerde bulunmuştu. Nihayet kendisi de Batı Liao Devleti'ni kurmuştu ve Türk ve Moğol hâkimiyet anlayışına göre, Yeh-lü Ta-shih'in kurduğu bu devlet, bundan önce Çin'in kuzeyinde kurulan Kıtay Devleti'ne nispeten meşru değildi ve "Kara Hâkimiyet" idi.

Kara Kelimesi ve Karahanlı Devletinin Adı

Türk kültüründe "kara" kelimesinin anlamı çok geniştir. [84] *Divanü Lûgat-it-Türk* renk (siyah) manasını verirken,[85] *Kutadgu Bilig*'de ise bu anlam ile birlikte bey ve soyluların aksi olan avam halk manasının mevcut olduğu belirtilmektedir.[86] G. Doerfer'e göre "kara" kelimesi eski Türk devletlerinde özel bir mana taşımaktadır. O. Pritsak'ın bu kelime üzerindeki araştırmasına göre, "kara" terimi güçlü, şiddetli, sert anlamında olup kuzey yönünü belirten manası da vardır. A. von. Gabain, W. Eberhard, C. E. Boswort ve İ. Kafesoğlu da kuzey yönünü belirttiği görüşündedirler. R. Genç bu görüşlere bir katkıda bulunarak, Türklerde kullanılan "kadır" ve "kara" unvan ve isimlerinin aynı olduğunu ortaya koymuş, her iki kelimenin de "şiddetli, çetin, sarp" ve "sert "manasını içerdiğini belirtmiştir. B. Y. Vladimirtsov'a göre, "kara" kelimesi Moğol metinlerinde halkı aşağılayan bir sıfat taşır.[87] Aslında araştırmacılar arasında "kara" kelimesinin büyük, kudretli, yüksek, saygıdeğer gibi anlamı tercih edilmektedir[88] ve birçok araştırmacı da Karahanlı Devleti'nin "kara" sıfatını (unvanını) bu anlamın çerçevesinde izah etmektedir.[89] Karl A. Wittfogel ve Fêng Chia-Shêng, Gazneli Mahmud'un sıfatındaki "Karahan" kelimesini kastederek, "kara"nın büyük manasında olduğunu, Karahan kelimesinin ise saygın bir unvan olduğu görüşünü beyan etmektedirler.[90] Bazı araştırmacılar, Kara Kıtay'ın "kara" sıfatını da "Büyük Kıtay" ve "Yüce Kıtay" olarak tanımlamaktadırlar.[91] Hatta Orhun Yazıtları'nda geçen "Kara Bodun" kelimesinin

---

[84] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 1988, Cilt II, s. 789-796.
[85] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 1992, Cilt III, s. 221.
[86] Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig, İndeks III* (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Tarih Kurumu Yayınları, 1979, s. 222-223.
[87] Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2005, s. 136-137.
[88] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ, 2006, s. 242.
[89] 魏良弢，《喀喇汗王朝史稿》，第 53 頁；林幹、高自厚，《回紇史》，呼和浩特：內蒙古人民出版社，1994 年，頁 110。
[90] Karl A. Wittfogel and Fêng Chia-Shêng, 1946, p. 625.
[91] 陳述，<哈喇契丹說>，《歷史研究》第 2 期(1956 年)，頁 77。

asıl, büyük, kalabalık bodun anlamında olduğu belirtilmektedir.[92] O. Pritsak da kuzey yönünü simgeleyen "kara" kelimesinin Türk siyasi kültüründe önemli yeri olduğunu, keza Türklerin siyasi merkezlerinin hep Çin'in kuzeyinde olduğunu işaret etmektedir.[93] Pritsak'a göre, "kara" Türklerin hukuki rumuzunda büyüklük ve yükseklik ifade eden bir tabirdir; Karahan ise "büyük baş" manasındadır.[94] Doğal olarak "Kara Han" da "Büyük Han" olacaktır.[95] Ancak Karahanlılar Çin'in kuzeyinde değil, batısında bulunmaktadırlar; dolayısıyla O. Pritsak'ın "kara" kelimesinin izahı Karahanlı Devleti'nin adını aydınlatamamaktadır. "Kara" kelimesinin güçlü, şiddetli, sert, büyük, yüce, yüksek, saygıdeğer vs. anlamları Karahanlı Devleti'nin adını açıklayamamaktadır, zira bütün devletler kendisini bu sıfatlarla adlandırabilir.

Türkçede "kara" kelimesinin bir de asıl, meşru, resmî ve normal olmayanlar anlamı da vardır. Örneğin mezarlık için Kara Orun kelimesi kullanılmaktadır,[96] yani eski Türklerin hayattayken bulunduğu orun'un (mevki) aksi durumu "kara orun"dur. Köle manasında olan "Karabaş" kelimesi[97] de normal kimliğini kaybeden kimseler için kullanılmaktaydı. *Kutadgu Bilig*'de (beyit 4320, 4321) soylu ve beyler gibi asil olmayan halka da Kara Bodun (Ḳara 'am Bodun) denmektedir.[98] Bahaeddin Ögel'in Sibirya'daki masallar üzerinde yaptığı araştırmasında Ögel, Sibirya topluluklarında kendi soyundan olmayan ve başka bir kabileden gelen çocuklara da "kara" adının verildiğini belirtmektedir.[99] Bugün de "*Kara Nüfuslu*" (Uygurca, nüfus kaydı olmayan kimseler), "*Kara Borsa*", "*Kara Para*", "*Kara Pazar*", "*Kara Yer*" (mezar, sin, gömüt), "*Kara Kavza*" (yaban havucu) vs. sözcükleri kullanılmaktadır. "Kara" kelimesinin bu mananın ışığında "Karahan" kelimesinin asıl, meşru ve resmî soydan olmayan ailenin kurduğu hâkimiyeti kastettiği ihtimali yüksektir. Eski Türk siyasi kültüründe tanrı tarafından "kut" verilmesiyle hâkimiyet ancak meşru olmaktaydı.[100] Bu kut'a sahip olamayan kimselerin kurduğu hâkimiyet doğal olarak meşru değildir.

---

[92] İbrahim Kafesoğlu, 2006, s. 242.
[93] Omeljan Pritsak, "Qara, Studie zur türkischen Rechtssymbolik", 1955, s. 258-259.
[94] Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1977, s. 251. Ayrıca ilgili açıklamalar için bakınız J. H. Kramers, "Kara", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. IV, Leiden: Brill NV, The Netherlands, 1999, p. 572b; Gerard Clauson, *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972, pp. 643-644.
[95] C. E. Bosworth, "Ilek Khâns or Karakhânids", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. III, Leiden: Brill NV, The Netherlands, 1999, p. 1113a.
[96] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 1992, Cilt III, s. 222.
[97] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 1992, Cilt III, s. 221.
[98] Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig, Metin I* (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 434.
[99] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1989, s. 242, not 108.
[100] İbrahim Kafesoğlu, 2006, s. 248-258.

840 yılında Orhun Uygur Devleti yıkıldıktan sonra, Kırgızların eski Türklerin siyasi merkezi Ötüken'e sahip olmalarına rağmen, bütün Türkleri kendilerine bağlayarak meşruluklarını kanıtlayamamışlardı. Aslında Orhun Uygur Devleti'nin yıkılışından önce ve sonra birçok Türk boyu Türkistan'a göç etmişti; Orhun bölgesinin hâkimiyeti de bir süre sonra Kıtayların egemenliğine girmişti. Bu kargaşa döneminde Türkistan'da tanrıdan kut almış hiçbir hükümdar yoktu; her hâkimiyet kuranlara "Karahan" adı verilmiş olmalıdır. Bu nedenle Ebülgazi Bahadır Han'ın *Oğuzname*'sinde "ev başına kara han" ifadesi bulunmaktaydı. Bahaeddin Ögel, Ebülgazi Bahadır Han'ın "her evde bir karahan" atasözünü kastederek, soylu ve meşru olmayan Hanlara Karahan dendiğini ortaya koymaktadır.[101] Zira "Kara-han", asil soyundan gelmeyen hükümdarlara verilen bir addır.[102] Bu bağlamda Karahanlı Devleti'nin kurucusunun da kendinden önceki Türk devletinin yönetici ailesinden gelmediği ortaya çıkmaktadır. Karahanlı Devleti'nin hangi Türk boyu tarafından kurulduğuna dair araştırmalarda henüz ortak bir görüşe varılamamıştır. Konu ile ilgili araştırmalarda kaynak eksikliklerinden dolayı Karahanlı Devleti'nin menşei hakkında birçok faraziye üretilmiş durumdadır. Yukarıda tespit edildiği gibi Karahanlı Devleti'nin kurucusu "meşru" değildir, o hâlde bu devletin kurucu soyunun Gök Türk (A-shih-na ailesi) Devleti ve Uygur (Yaglakar, Ediz) Devleti yönetici aileleri dışında aranması gerekmektedir.

Kaynakça

E. Bretschneider, 梁園東譯, 《西遼史》, 上海: 商務印書館, 1934 年。

E. Bretschneider, 梁園東譯, 《西遼史》, 北京: 中華書局, 1955 年。

丁謙, <西使記地理考證>, 載《蓬萊軒地理叢書》(浙江圖書館叢書), 第 4 冊, 臺北: 正中書局, 1962 年, 頁 2289-2302。

丁謙, <西遼疆域考>, 載《蓬萊軒地理叢書》(浙江圖書館叢書), 第 4 册, 臺北: 正中書局, 1962 年, 頁 2284-2285。

丁謙, <西遼立國本末考>, 載《蓬萊軒地理叢書》(浙江圖書館叢書), 第 4 册, 臺北: 正中書局, 1962 年, 頁 2279-2284。

丁謙, <西遼都城考>, 載《蓬萊軒地理叢書》(浙江圖書館叢書), 第 4 册, 臺北: 正中書局, 1962 年, 頁 2285-2288。

何光嶽, <契丹的來源和遷徙>, 《長沙電力學院學報》(社會科學版)第 19 卷第 1 期(2004 年 2 月), 頁 82-86。

---

[101] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1989, s. 242, not 108.
[102] Bahaeddin Ögel, 1989, s. 104.

劉浦江，<遼朝國號考釋>，《歷史研究》第 6 期（2001 年），頁 30-44。

巴哈提·依加漠，<遼代的拔悉密部落>，《西北民族研究》第 1 期（1992 年），頁 137-147。

張九齡，《曲江集》(四庫唐人文集叢刊版)，上海:上海古籍出版社，1992 年。

張廣達，<關於馬合木·喀什噶裏的《突厥語詞匯》與見於此書的圓形地圖（上）>，《中央民族學院學報》第 2 期（1978 年），頁 29-42；

張廣達，<關於馬合木·喀什噶裏的《突厥語詞匯》與見於此書的圓形地圖（上）>，載張廣達，《西域史地叢稿初編》，上海：上海古籍出版社，1995 年，頁 57-82。

張廣達、榮新江，<和田、敦煌發現的中古于田史料概述>，《新疆社會科學》第 4 期（1983），頁 78-88。

張廣達、榮新江，<關於唐末宋初于闐國國號、年號及其王家世系問題>，載北京大學中國中古史研究中心編，《敦煌吐魯番文獻研究論集》，北京：中華書局，1982 年，頁 179-209。

李吟屏，<新疆和田市發現的喀喇汗朝窖藏銅器>，《考古與文物》第 5 期（1991 年），頁 47-53。

李志敏，<可汗名號語源問題考辨>，《民族研究》第 2 期 (1988 年)，頁 47-55。

李樹輝，<大石國史研究-喀喇汗王朝前期史探微>，《西域研究》第 4 期（2004 年），頁 47-57。

李樹輝，<突厥狼圖騰文化研究>，《西北民族研究》第 1 期（1992 年），頁 9-18。

林梅村，<喀喇汗王朝文獻真跡在莎車的發現及其對中國伊斯蘭教史研究的意義>，載《西域文明-考古 民族 語言和宗教新論》，北京：東方出版社，1995 年，頁 478-479。

林梅村，<藏文古籍所述于闐王譜系迄始年代研究>，《新疆社會科學》第 5 期 (1985 年)，頁 83-90。

楊錫厚，<論西遼的政治制度>，《中國社會科學院研究生院學報》第4期（1989年），頁75-80。

榮新江，<九、十世紀于闐族屬考辨>，《新疆社會科學》第 4 期（1987 年），頁 76-83。

湯開建 王叔凱，<關於于闐政權與喀喇汗王朝關係的探討>，《敦煌學輯刊》，第 1 期（1984 年），頁。110-121。

牛汝極，<莎車出土的喀喇汗朝阿拉伯語法律文書與〈福樂智慧〉研究>，《西域研究》第 3 期（1999 年），頁 99-104。

牛汝辰、牛汝極，<《突厥語大詞典》的地理學價值>，《辭書研究》第 1 期，（1985 年），頁 97-101。

王國維，<西遼都城虎思斡耳朵考>，《觀堂集林》卷 14，北京：中華書局，1959 年，頁 628-634。

王弘力，<丹契小字中之契丹>，《民族語文》第 5 期（1987 年），頁 63-65，51。

程溯洛，《唐宋回鶻史論集》，北京,人民出版社, 1993 年。

箭內亙著, 陳捷、陳清泉譯, 《兀良哈及韃靼考》(史地小叢書)，上海: 商務印書館，1932 年。

紀宗安，《西遼史論-耶律大石研究》，新疆人民出版社，1996年版。

羅淑榮，<喀喇汗朝新型文化形態:突厥-伊斯蘭文化表徵>，《新疆社科論壇》第 4 期(2005 年)，頁 54-56。

胡小鵬，<《遼可老公主出嫁<大食>史實考辨>，載《西北師範大學學報》(社會科學版) 第 6 期 (1995 年)，頁 86-88。

艾斯開爾·胡賽音、葉少鈞，<從《突厥語大辭典》看喀喇汗王朝的回鶻文化>，《喀什師範學院學報》增刊 1 (1985 年)，頁 87-100。

蔣其祥，<新疆阿圖什縣喀喇汗王朝錢幣窖藏清理簡報>，《文物》第 12 期(1985 年)，頁 26-32。

蔣其祥，<黑汗朝名稱考-兼辨黑汗非喀喇汗譯名>，《西域研究》第 1 期 (2001 年)，頁 51-56。

蕭惠蘭，<契丹創名研究的新發現>，《湖北大學學報》(哲學社會科學版)，第 30 卷第 4 期, 2003 年，頁 90-92。

趙儷生，<西遼史新征>，《社會科學戰線>第 4 期 (1978 年)，頁 138-145。

鄧銳齡，<西遼疆域淺釋>，《民族研究》第2期 (1980年) ，頁。31-38。

錢伯泉，<大石、黑衣大食、喀喇汗王朝考實>，《民族研究》第 1 期 (1995 年)，頁 75-82。

錢伯泉，<大石國史研究-喀喇汗王朝前期史探微>，《西域研究》第 4 期 (2004 年)，頁 37-46。

陳得芝，<耶律大石北行史地雜考>，載中國蒙古史學會編，《中國蒙古史學會論文選集 1981》，呼和浩特: 內蒙古人民出版社，1986 年，頁 344-351。

陳發源, <柔然君名可汗考>，《新疆社會科學》第 2 期 (1988 年)，頁 106-116。

陳述，「<哈喇契丹說>，《歷史研究》第 2 期 (1956 年)，頁 67-77。

饒宗頤，<說鎏石-吐魯番文書札记>，載北京大學中國中古史研究中心編，《敦煌吐魯番文獻研究論集》(二)，北京大學出版社，1983 年，頁 627-630。

馮繼欽，<哈剌契丹人建立的起兒漫王朝>，《新疆大學學報》第 2 期(1989 年)，頁 47-53。

魏良弢，《西遼史綱》，北京: 人民出版社, 1991年。

魏良弢, <喀喇汗王朝的疆域及其境內民族>，《西北史地》第 2 期 (1984 年)，頁 40-46。

魏良弢,《喀喇汗王朝史稿》，烏魯木齊: 新疆人民出版社, 1986年。

魏良弢，《西遼史研究》，銀川: 寧夏人民出版社，1987年。

魏良弢,《關於喀拉汗王朝起源的幾個問題》,《民族研究》第 4 期 (2000 年)，頁 58-63。

魏良弢，<喀喇汗王朝世系與在位年代表>，《新疆大學學報》(哲學·人文社會科學版) 第

35 卷第 6 期 (2007 年 11 月), 頁 53-54。

魏良弢，<喀喇汗王朝起源回鶻說補正>，《歷史研究》第 2 期 (1983 年), 頁 112-119。

魏良弢，<關於喀喇汗王朝的起源及其名稱>，《歷史研究》第 2 期 (1982 年), 頁 3-16。

黃時鑒，《東西交流史論稿》, 上海: 上海古籍出版社 1998 年。

黃盛璋，<《西天路竟》箋證>，《敦煌學輯刊》第 2 期 (1984 年), 頁 5-17。

黃盛璋，<《鋼和泰藏卷》與西北史地研究綜述>，《新疆社會科學》第 2 期 (1984), 頁 60-73。

黃盛璋，<于闐文《使河西記》的歷史地理研究(續) >，《敦煌學輯刊》第 1 期 (1987 年), 頁 1-13。

黃盛璋，<于闐文《使河西記》的歷史地理研究>，《敦煌學輯刊》第 2 期 (1986 年), 頁 1-18。

黃盛璋，<敦煌于闐文幾篇使臣奏稿及其相關問題綜論>，《敦煌研究》第 2 期 (1989 年), 頁 56-65。

黃盛璋，<論所謂吐火羅語及其有關的歷史地理和民族問題>，載《西域史論叢》第 1 輯，烏魯木齊: 新疆人民出版社，1985 年，頁 228-268。

黃盛璋，<關於沙州曹氏和于闐交往的諸藏文文書及相關問題>，《敦煌研究》第 1 期(1992 年), 頁 35-43。

黃震雲，<契丹的由來和遼代的建元(上)>，《遼寧工程技術大學學報》(社會科學版) 第 5 卷第 1 期 (2003 年 1 月), 頁 42-44。

黃震雲，<契丹的由來和遼代的建元(下)>，《遼寧工程技術大學學報》(社會科學版)第 5 卷第 2 期 (2003 年 3 月), 頁 55-61。

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basimevi, 1989.

Charles E. Nowell, "The Historical Prester John", *Speculum: A Journal of Mediaeval Studies*, Vol. 28, No. 3 (July, 1953), pp. 435-445.

Chou Yi-liang, "Notes on Marvazi's Account on China", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 9, No. 1 (September, 1945), pp. 13-23.

Clifford Edmund Bosworth, "The Early Ghaznavids", in Richard N. Frye (ed.), *The Cambridge History of Iran*, IV, pp. 162-197.

Clifford Edmund Bosworth, "The Titulature of the Early Ghaznavids", *Oriens*, Vol. 15, 1962, pp. 210-233.

Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966.

Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay, The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186*. New York: Columbia University Press,

1977.

Denis Sinor, "Western Information on the Kitans and Some Related Questions", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 115, No. 2 (April - June 1995), pp. 262-269.

E. Bretschneider, "Notice of the Ki-tan and the Kara Khitai (Si Liao)" in *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, London, 1888 (repr., New York, 1967), pp. 208-235.

Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2005.

Erkin Ekrem, "Sarı Uygurların Kökeni", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil –Tarih ve Cografya Fakültesi), Cilt 4, Sayı 3 (Eylül 2007), s.156-180.

Gustav Oppert, "On the Kitai and Kara- Kitai", *Journal of the Ethnological Society of London*, Vol 2 (1870), pp. 97-106.

H. H. Howorth, "The Northern Frontagers of China. Part III: The Kara Khitai", *JRAS* (Journal of the Royal Asiatic Society), Vol. 8, Nu.: 2 (1876), pp. 262-290.

H. H. Howorth, "The Northern Frontagers of China. Part V: The Khitai or Khitans", *JRAS* (Journal of the Royal Asiatic Society), Vol. 13 (1881), pp. 121-182.

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ, 2006.

Karl A. Wittfogel, Fêng Chia-Shêng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*. Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 36, (1946), pp. i-752

Lien-Sheng Yang, "A 'Posthumous Letter' From The Chin Emperor to The Khitan Emperor in 942", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 10, Nu.: 3/4, (December, 1947), pp. 418-428.

M. Barthold, "The Bughra Khan Mentioned in the Qudatqu Bilik", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol. 3, Nu.: 1 (1923), pp. 151-158.

Mahmud Kashgarli, *Divan-i Lugat at-Turk*. Translated by R. Dankoff with J. Kelly as *A Compendium of Turkic Dialects*. (Series: Sources of Oriental Literature, Editor: S. Tekin) Cambridge (Mass), Vol. 1, 1982; Vol. 2, 1984; Vol. 3, 1985.

Marcel Erdal, "The Turkish Yarkand Documents", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 47, Nu.: 2 (1984), pp. 260-301.

Michal Biran, "Ilakkhanids (or Qarakhanids)", *Encyclopedia Iranica*, Vol. XII, New York: Columbia University Press, 2005, pp.621-28.

Michal Biran, "True to Their Ways: Why the Qara Khitai did not convert to Islam," Forthcoming in R. Amitai and M. Biran (eds.), *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World,* Leiden, 2004, pp. 175-200.

Michal Biran, *China, Nomads and Islam: The Qara Khitai (Western Liao) Dynasty, 1124-1218*. Ph.D Dissertation, The Hebrew University of Jerusalem, 2000.

Michal Biran, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World* (Cambridge Studies in Islamic Civilization). New York: Cambridge University Press, 2005.

Monika Gronke, "The Arabic Yārkand Documents", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 49, Nu.: 3 (1986), pp. 454-507.

Omeljan Pritsak, "Karachanidische Streitfragen 1-4", *Oriens* (Brill), Vol. 3, Nu.: 2 (October 31, 1950), pp. 209-228.

Omeljan Pritsak, "Qara, Studien zur türkischen Rechtssymbolic", in *Zeki Validi Togan'a Armağan*, Istanbul, 1955, pp. 239-263.

Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 251-273.

Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar, 766-1212)*, İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2007.

R. E. Emmerick, "The Historical Importance of the Khotanese Manuscripts", in János Harmatta (ed.), *Prolegomena to Sources on the History of pre-Islamic Central Asia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, pp. 167-177.

Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (XI. Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar), İstanbul:Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997.

Robert Dankoff, "Kāšġarī on the Beliefs and Superstitions of the Turks", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 95, Nu.: 1, (January-March, 1975), pp. 68-80.

V. Minorsky (ed. and trans.), Sharaf al-Zaman Tahir al-Marvazi on China, the Turks and India. Vol. 22. London: The Royal Asiatic Society, 1942. pp. 170 + 53.

W. Barthold, "Kara Khitai", *Encyclopaedia of Islam* (edited by M. Houtsma, A. J. Wensinck, T. W. Arnold, W. Heffening and E. Levi-Provencal), II, Leyden, Belgium: J. Brill. 737-739.

W. Barthold, "Kara-Hıtaylar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 273-276.

Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı* (Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili), İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1972.